

Роль родинного оточення, самоосвіти та суперечностей доби в становленні творчої особистості Зінаїди Тулуб

Лілія КОВРІГІНА,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін ЖОІППО

У статті прослідковано і по-новому осмислено основні етапи життєвого та творчого шляху Зінаїди Тулуб. Авторка статті, спираючись на архівні матеріали та спогади сучасників, враховуючи суперечності епохи, з'ясовує роль родини, культурного оточення та самоосвіти у творчому становленні історичної романістки.

Ключові слова: історичний роман, історична правда, авторський вимисел.

Постановка проблеми. Дослідження життєвого та творчого шляху Зінаїди Тулуб викликане потребою нового осмислення біографічних фактів письменниці, урахування впливу суперечностей епохи на її творче становлення, розкриття прихованих сторінок її біографії, адже М. Сиротюк, який був чи не єдиним біографом романістки за радянського часу, не міг, зважаючи на тогочасну суспільно-політичну атмосферу, повною мірою висвітлити справжні факти життя Зінаїди Тулуб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життєвий та творчий шлях Зінаїди Тулуб неодноразово привертав увагу дослідників. Зокрема, слід згадати праці М. Сиротюка «Зінаїда Тулуб. Літературно-критичний нарис», М. Гнатюк «Роман і біографія «Людолови» Зінаїди Тулуб», підготовлену Миколою Жулинським передмову до тритомного видання творів. Вони написані в середині й у кінці ХХ ст. і мали своїм завданням висвітлити життєвий і творчий шлях письменниці. Більш сучасні розвідки В. Василенка та О. Харлан торкаються окремих питань життя і творчості Зінаїди Тулуб. Неоціненний матеріал для осмислення біографічних фактів письменниці містять її незакінчені спогади «Моє життя», які вона почала писати ще на засланні «в Казахстані ночами на службовій машинці».

Метою статті є на основі архівних документів та спогадів сучасників подати нову модель біографії письменниці, дещо відмінну від традиційної, у якій висвітлено причини майже двадцятирічної перерви у творчій діяльності романістки, вплив родинного середовища та особливостей доби на формування її особистості, що допоможе глибше зрозуміти складність і суперечливість історичних творів Зінаїди Тулуб.

Виклад основного матеріалу. «Велике і складне життя прожила я на світі» [12, с. 1], – пише Зінаїда Тулуб у мемуарах. Справді, доля щедро наділила її талантом, але й послала багато випробувань, які тендітній жінці з інтелекгентної родини, викинутої у вир життя, було складно пережити. Зінаїда Павлівна Тулуб належала до тієї генерації українського письменництва, ідейно-естетичні переконання якої сформувалися ще до подій 1917 року. Народилася майбутня письменниця 16 листопада (28 листопада за новим стилем) 1890 року в Києві у родині Павла Олександровича та Єлизавети Василівни Тулубів. Дитячі роки Зінаїди Тулуб пройшли в Брацлаві Подільської губернії (1893–1898) та Таганрозі (1898–1903), куди батька переводили по службі. У 1904 році сім'я переїздить до Києва.

За родинними переказами, Тулуби ведуть свій родовід від «козацької старшини». У деяких джерелах згадується Тулуб – писар війська Запорозького. Є

відомості й про полковника війська Запорозького Андрія Тулуба. Один із Тулубів був одружений із сестрою Кочубея. Ще один мав дворянський титул, офіцерське звання і був великим землевласником на Полтавщині. Один із древніх предків – запорожець, гайдамака, учасник Коліївщини.

Слід зазначити, що родина Тулубів була відома в культурно-громадських та літературних колах. Дід Зінаїди Павлівни, Олександр Данилович Тулуб, 1825 року народження, був учасником Кирило-Мефодіївського товариства, знав Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, а після викриття організації був заарештований разом з іншими «братчиками». Провівши деякий час в ув'язненні, він був випущений «за браком доказів», оскільки ніяких компрометуючих паперів у нього не знайшли, а участь у товаристві була нетривалою. Студент О.Тулуб на відмінно склав усі випускні іспити в університеті, сподіваючись на те, що його залишать професорським стипендіатом, але у зв'язку з його причетністю до справи кириломефодіївців вимушений був залишити мрії про наукову кар'єру і відбувати заслання в місті Златополі, де працював учителем історії та географії повітового дворянського училища під постійним наглядом поліції. Лише через вісім років, після численних клопотань батька в Петербурзі, Олександра Даниловича призначили старшим викладачем російської словесності 2-ої Київської чоловічої гімназії. Із спогадів онуки дізнаємося про неабиякий його педагогічний талант.

Дядько, Олександр Олександрович Тулуб (1866–1939 рр.), молодший батьків брат, юрист і літературознавець. Спілкувався з Оленою Пчілкою, Лесею Українкою, Михайлом Старицьким, Миколою Лисенком. Був членом першого українського соціал-демократичного гуртка в Києві. Працював судовим слідчим. Брав участь у роботі комісії зі складання біографічного Словника діячів України. З 1929 року, в часи Розстріляного Відродження, зазнав переслідувань, що виявилось у відмові друкувати його праці. Не мав він і постійної роботи. Помер у 1939 році. Залишив досить значний літературознавчий та фольклористичний спадок, почасти друкований у часописах 20-х років ХХ ст.: «Україна», «Записки історико-філологічного відділу ВУАН», «Література», збірнику «За сто літ», але більшою частиною і нині неопублікований. А головною працею його життя став «Словник псевдонімів українських письменників».

Батько, Павло Олександрович (1862–1923), навчався в Херсонській гімназії, закінчив Київський університет, став юристом-цивілістом, відомим росій-

ським поетом, журналістом, перекладачем. Зокрема перекладав твори Т.Шевченка російською мовою, друкувався в провідних літературних журналах Російської імперії і мав широкі літературні зв'язки. До його творчого доробку належить збірка російськомовних поезій «Среди природы» (1900), спогади про С. Надсона. Павло Тулуб часто відвідував Народну аудиторію на Бульварно-Кудрявській, де проходили концерти, літературні диспути, читалися науково-популярні лекції, доповіді. У них брали участь оперні солісти, актори, професура музичного училища тощо. Батько Зінаїди Тулуб теж читав там лекції. Крім того, він часто готував матеріали для «Киевских откликов», співробітничав з газетою «Киевская мысль», де познайомився з багатьма відомими людьми тогочасного Києва, зокрема А. Луначарським, І. Буніним.

Мати, Єлизавета Василівна (уроджена Королько) (1866–1934), присвятила своє життя вихованню дітей, але водночас виступала на літературному полі як авторка оповідань, що були опубліковані в часописах «Наблюдатель» і «Детское чтение», займалася перекладами.

Батьки майбутньої письменниці походили з дворянських інтелігентних родин, у яких цінувалися традиції, мистецтво, література, заохочувалася творчість, але разом з тим ставилися суворі вимоги до дітей щодо їх виховання, інтересів, уподобань. У родині Павла Олександровича та Єлизавети Василівни панувала така ж атмосфера. За свідченням Г.Башкирової [2], подруги молодих років Зінаїди Тулуб, батьки майбутньої письменниці були надзвичайно різні. Мати – манірна аристократка, у якої генеалогічне дерево доводило походження її родини від французьких королів. Вона була суворо вихована, завжди добре одягнена, начитана, «чужа» в Києві. За її вимогою в родині всі розмовляли французькою мовою, яку знали досконало. У Тулубів завжди панувала якась урочиста стриманість, сміялись і жартували дуже рідко. Всього українського Єлизавета Василівна категорично не сприймала, через що часто виникали сутички з Павлом Олександровичем: «Та і ми самі — які ми, власне, росіяни? Нашадки запорозьких козаків, українці, а називатися повинні росіянами, або в крайності малоросами. Нас за окремий народ не вважають, хоча є у нас і свої мова і література, і музика — навіть опера», — зауважував батько [12]. Далі дискусія переходила в площину досягнень обох культур: «Так. Але росіяни дали світу Толстого, Достоевського, Пушкіна, Тургенєва, Сеченова, Менделєєва, Чайковського, Глінку, Васнецова, Рєпіна, Верещагіна. А у вас один Шевченко на закуску, на перше, на друге, на третє і на десерт», — закипала мама [12]. Доводилося й дядькові Миколі (юрисконсульту Південно-Західної залізниці і довіреному Міністерства шляхів сполучення, який мав широкі зв'язки з політичною еміграцією) втручатися в розмову і відстоювати українську сторону: «Так, але так сталось тому, що при Петрі Першому із Києва забрали і вивезли в Москву і Феофана Прокоповича, і Стефана Яворського, і всіх інших наших вчених, позбавили нас кращих людей і тримали, як пасинків, за бортом життя...» [12].

Погляди матері і батька в таких ситуаціях завжди схрещувались, спалахували ледве прихованою ненавистю. Зінаїді в таких обставинах було досить складно знайти «золоту середину». Душа була розкраяна. Вплив матері відчувався сильніше, але й батьком вона пишалася, його вільними демократичними поглядами, «усвідомленням сили простого хохляцького роду» [2, с.3].

Звичайно, родинне оточення мало великий вплив на формування особистості Зінаїди Павлівни, її поглядів, уподобань, життєвої позиції. І якщо спочатку, в юнацькі та молоді роки, вона вважала себе росіянкою, розмовляла і писала російською мовою, то чим далі, тим більше українські корені, успадковані від батька, заявляли про себе, і вже в зрілому віці письменниці, незважаючи на складні суспільно-політичні умови для розвитку української культури, мови, літератури, стає свідомою українкою, вивчає мову українського народу, досліджує українську історію, художньо втілює її в своїй творчості.

Першою і єдиною вчителькою Зінаїди Тулуб була мати, оскільки через слабке здоров'я (перенесла тяжке крупозне запалення легень і плеврит, в результаті чого її легені не росли разом з усім організмом, залишались недорозвиненими) лікарі заборонили дівчинці вчитись у школі і вона екстерном складала іспити за кожен клас Київської міської жіночої гімназії. У матері були неабиякі педагогічні здібності, вона знала декілька іноземних мов, змогла дати доньці ґрунтовну освіту за повний курс гімназії і розвинути нахил не лише до письменства, але й до наукової роботи.

Любов до поетичного слова виявилася в Зінаїди Тулуб дуже рано, ще з дев'яти років, коли вона почала писати перші віршовані рядки, а трохи пізніше – казки, у яких батько знаходив «іскри таланту».

У родині все підлягало суворому порядку, неухильно дотримувалася режим занять, навіть під час хвороб, контролювалися думки і погляди. Мати намагалася відгородити дітей від тієї атмосфери, яка панувала на той час у суспільстві, від революційних, прогресивних поглядів та ідей і залишити їх в ілюзивному дворянському світі. «Обое – Зінаїда і Володимир – росли поза школою до останнього класу. Мати з ними займалася сама, щоб вони не товаришували бог зна з ким, не набрались всяких ідей <...> ровесників у них не було – мені було глибоко їх шкода...» [2, с.3], — зауважувала з цього приводу Г. Башкирова, сусідка і подруга майбутньої письменниці.

Довгі розмови з батьком заміняли майбутній письменниці спілкування з однолітками. Він був другом, радником, першим критиком її творів і разом з тим мав великий вплив на формування думок, поглядів, уподобань, допомагав розібратися в складних життєвих і суспільних ситуаціях. «Умів він показати і мені, і будь-якому чужому початківцеві його недоліки, допомагав виробити абсолютний слух до ритму і метру вірша, до тієї таємної внутрішньої музики російської мови, яка доступна лише художникові слова» [12, с.187], — згадує письменниці.

Отримавши таким чином «оранжерейне» дворянське виховання, далеке від реалій тогочасної дійсності, Зінаїді Тулуб протягом життя було досить складно адаптуватися до нових умов, прийняти і зрозуміти інші пріоритети і цінності. Невловимий присмак старого дореволюційного салону, за спогадами сучасників [4], супроводжував її все життя.

Під час навчання на слов'янсько-російському відділі історико-філологічного факультету Київських Вищих жіночих курсів (1909–1917), програма яких мало чим відрізнялася від класичного університету, З. Тулуб ґрунтовно вивчає російську і зарубіжну літературу, захоплюється творами О. Пушкіна, Ф. Тютчева, М. Тургенєва, А. Чехова, М. Гоголя та інших класиків російської літератури. Це визначає подальший характер її наукових зацікавлень. У 1917 році вона склала державні іспити і захистила кандидатське дослідження «Погляди М.В. Гоголя на проблеми мистецтва в світі

західноєвропейських та російських філософських теорій першої половини XIX століття», за що отримала звання кандидата філологічних наук і була залишена в університеті для підготовки до професури. Водночас Зінаїда Тулуб продовжує захоплюватися віршуванням, мріє, як і її родина, про поетичну кар'єру. Батько покладає великі надії на доньку. Але вона не поспішала подавати свої твори до друку, наполегливо працюючи над стилем і надзвичайно критично оцінюючи кожен поетичний рядок. Лише тоді, коли стала відчувати, що росте, що у віршах починає формуватися її «я», замислилася про друк, але мовчала і навіть батькові не наважувалася сказати про свої мрії [12, с.240], – зазначає письменниця в мемуарах. Урешті 18 квітня 1910 року в газеті «Киевские вести» було опубліковано її першу поезію «Пісні Наяди». Саме цю дату авторка вважала початком своєї літературної діяльності [1, с.3]. Але її, поряд з радістю, огортали сумніви: «Страшно стало мені, що я можу не виправдати надій, покладених на мене, виявитися пустоцвітом і коли-небудь сама відчути своє безсилля підняти велику і глибоку тему» [12, с.195], – знаходимо в «Моєму житті». Але з року в рік Зінаїда Тулуб утверджувала себе як російськомовна поетеса, публікувала свої поезії в літературних журналах «Современный мир», «Нива», «Новое слово», «Юная Россия», «Путь», а також в газетах «Киевская мысль», «Одесский листок», «Киевские вести».

Зінаїда вирізнялася серед ровесників вродою, особливо привертала увагу великі розумні чорні очі. Майбутня письменниця була невеликого зросту, тендітна, мала гарне чорне волосся. Одягалася зі смаком. Вона любила подорожі й екскурсії, на канікулах часто їздила до єдиної подруги Галини в Лубни, де поринала у світ природи, літератури, дискутувала з її батьком, який викладав логіку і психологію в чоловічій гімназії і був великим філософом. Канікули наповнювали душу дівчини спокоєм і радістю, її очі веселіли, коли вона вранці знаходила троянду, яка розкрилася за ніч. Вона пригортала її до обличчя – і щокі її рожевіли. Вона вбирала в себе акварельну ніжність заходу сонця, аромат квітів, вдалий образ, якесь порівняння, ефектний випадок, щось яскраве... Це була ніжна і тонка душа, чутлива до всього прекрасного.

Интерес до історичного минулого українського народу виявлявся в Зінаїди Павлівни ще в молоді роки, коли вона юною курсисткою ходила на древні вали. «Можливо, в ці хвилини, – згадувала Г. Башкирова, – в ній загоралася любов до героїчного минулого України. А вона любила це минуле – пам'ятаю, як вона слухала батька про київських братчиків, про свого далекого предка» [2].

Близькі стосунки батька з тогочасним мистецьким середовищем мали величезне значення в подальшому становленні Зінаїди Тулуб-письменниці. У 1912 році вона разом із ним їздила в Москву на 25-літній ювілей улюбленого поета І. Буніна, де познайомилася з багатьма письменниками, критиками і вченими того часу, зокрема Є. Ляцьким, П. Сакуліним, Р. Брандтом, Б. Зайцевим та ін. Її, скромну провінційну курсистку, знамениті люди помітили, прийняли у своє середовище. Ця подія залишила глибокий слід у житті майбутньої письменниці, особливо знайомство з І.Буніним. Він був кумиром молоді поетеси, а до того ще й прихильно відгукнувся про її поезії. Згодом російський поет, буваючи в Києві, часто гостював у Тулубів. У 1918 році І. Бунін, прочитавши цілий зошит віршів Зінаїди Тулуб, зауважив, що вона майстер, і їй немає чому вже вчитися в нього. Вони ще довгий час листувалися, і поет завжди давав поради щодо написання творів.

Письменниця згадує в автобіографії і про спілкування з М. Горьким під час перебування останнього в Києві у 1914 році. Вона часто гостювала в пролетарського письменника і його дружини М. Андреевої. У їхньому домі велися розмови про літературу, про книги та їх авторів. Пізніше М. Горький відіграє важливу роль у житті Зінаїди Тулуб. З їх листування [10] 20–30-х років можна зробити висновок, що в складних життєвих обставинах Зінаїда Павлівна часто зверталася до свого давнього знайомого по допомогу і він, у міру можливості, допомагав їй як порадою, так і своїм авторитетом у літературних колах.

Творчий шлях Зінаїди Тулуб можна умовно поділити на три періоди. Перший – дореволюційний; письменниця ще з 1907 року пише вірші російською мовою, друкується в різних періодичних виданнях з 1910 року, але окремої збірки поезій за життя авторки так і не вишло. Лише в 2009 році було видано «Стихи моей молодости», тобто майже через сто років після того, як письменниця опублікувала свій перший поетичний твір. Ці вірші, як твердять дослідники, позначені сильним впливом російських поетів, зокрема О. Пушкіна, І. Буніна, Б. Пастернака, Ф. Тютчева, А. Фета та ін. Основними мотивами збірки є кохання, чарівність природи, елегійність, смуток. Філософські мотиви, що пронизують любовну та пейзажну лірику, роблять її проникливою, піднесеною, поєднують прекрасне й вічне, надають суб'єктивним переживанням ліричного героя узагальнений сенс.

Крім поезій, до творчого доробку Зінаїди Тулуб цього періоду належать поеми «Саломея» (1914) та «Піфагорійці» (1917), віршована п'єса «Ілля Муромець» (1919 – 1920), повісті «На роздоріжжі» (1916), «В порту» (1917–1918), а також переклад російською мовою давньоісландського епосу «Старша Едда» під назвою «Voluspo». Перший прозовий твір «На перепутьє» прикметний автобіографічністю головної героїні Каті Кострициної, намаганням розібратися в подіях Першої світової війни, осмислити своє місце в складному й жорстокому світі, який несподівано розкрився перед дівчиною й зруйнував душевну рівновагу. Друга повість, «За бортом», не збереглася. Усі ці твори написані російською мовою, оскільки, за власним визнанням авторки, аж до 20–30-х років української мови письменниця добре не знала, і лише спілкування з П. Тичиною та І. Куликом підштовхнуло її до переходу в лави українського письменства.

Поринувши у творчість, Зінаїда Тулуб мало цікавилася суспільним життям, воно проходило повз неї. Письменниця жила у світі навчання, книг, театру, науки, мрій, самотності. Вона мріяла присвятити своє життя науковій роботі та письменству і для цього були у неї всі підстави та умови. Як слушно зауважує М. Жулинський, «глибокі знання російської та світової літератури і культури, володіння іноземними мовами, захоплення перекладацькою справою, прагнення розвивати аналітичний дар дослідника природи мистецтва, естетики і філософії культури, особливе чуття слова і дар образного висловлення почуттів, настроїв та переживань — усе це свідчило про велике літературне і, можливо, наукове майбутнє» [6].

За посиленними заняттями якое непомітно для неї промайнула і найбільша подія XX ст. – Жовтнева революція, тому письменниця не зовсім своєчасно зрозуміла, що все змінилося, звичні підвалини зруйнувалися і життя дворянки-інтелігентки не вписується в тогочасну дійсність. Щасливі надії на творчість і науково-викладацьку діяльність розвіялися як дим, сувора дійсність примушувала думати лише про виживання. Родина

втратила засоби до існування, оскільки батько-юрист більше не мав роботи, мати тяжко хворіла і потребувала дорогого лікування, а менший брат ще навчався в гімназії, квартиру було зруйновано снарядом, ціни зростали з неймовірною швидкістю, про навчання в університеті годі було й думати: на стипендію 50 карбованців на місяць було неможливо прогодувати сім'ю з чотирьох осіб — батька, матері, старенької тітки і брата-підлітка, коли фунт хліба коштував 1 млн карбованців. Турботи про родинне благополуччя взяла на себе Зінаїда. Тепер вона була схожа на героїню своєї повісті «На роздоріжжі» Катю Кострицину: «Стою я тепер на роздоріжжі і не знаю, куди йти. Повернутися до минулого – неможливо. Душа гонить вперед, наказує розпочати щось нове, потрібне. Що саме – я ще не знаю, але вірю, що і для мене знайдеться шлях потрібний і корисний» [Цит. за: 11, с.28].

У перші післяреволюційні роки Зінаїда Тулуб працює керівником лекторської секції в одній з військових частин Червоної армії, потім викладає українську мову в частинах ВЧК, і таким чином сама опановує її досконало, пізніше працює лектором у військовому госпіталі. Ця робота дає можливість отримувати військовий пайок, який рятував родину від голоду, хоча, як розповідає в автобіографії письменниця, від виснажливої праці, часто читаючи на морозі по кілька лекцій на день, вона ледь не втрачає голос і вимушена лікуватися. Після втрати посади лектора перебивається випадковими заробітками. Вірші писалися рідко, тому що тривала тяжка боротьба за існування. Матеріальне становище родини було надзвичайно важке, «доводилось підробляти лекціями. Робила доповіді з літератури в будинку працівників зв'язку <...> писала нові тексти до романсів композитора Коломойцева, виступала на концертах зі своїми віршами, але це давало такі дрібниці, що іноді питання про фунт цукру, грам цукрини – ставало проблемою, яку потрібно було обговорити з мамою. Дізналася я і що таке витоптані туфлі, у які замість устілки засовують шматок картону від старої коробки, і що таке білі торочки на рукавах, які потрібно відрізати і замазувати чорнилом» [1, с.11]. Для порівняння наведемо рядки з мемуарів письменниці, де вона згадує дореволюційні часи: «І знову ніколи відпочивати: потрібно переодягнутися, причесатися і на банкет. І, як завжди, перед великим святом, потрібно щось пришити, почистити, приколоти.

Надіваю свою найкращу вечірню сукню з небесно-блакитного вовняного вуалю, вишитого шовком і сріблом. Надіваю білі шовкові мереживні панчохи і білі лайкові туфлі на високих французьких підборах» [12, с.298 – 299]. Ці рядки дають змогу зрозуміти, чому Зінаїда Тулуб жила спогадами про минуле. Воно для неї було щасливим, прекрасним, наповненим радісними емоціями, творчістю, а не тяжкими роками скрути і безнадії, з якими змирися і до яких адаптуватися було надзвичайно важко. Такі обставини були, звісно, вкрай несприятливими для творчості.

З 20-х років ХХ століття починається другий період творчості письменниці, який триває до 1937 року. Найбільшим досягненням цього часу став історичний роман-диалогія «Людолови». Передували йому кіносценарії та переклади. 1926 року Зінаїда Тулуб береться за кіносценарії для ВУФКУ («Сагайдачний», «Йоганн Гуттенберг»), які в неї прийдуть, але до кінематографічного втілення справа так і не дійшла. Після отримання гонорарів письменниця, за її власним визнанням, стала почуватися вільніше, а тому поїхала на деякий час до Москви, де збирала матеріали для написання кіносценарію 4-серійного фільму про життя і

діяльність В. Леніна. Вона, як завжди, ретельно підійшла до справи, познайомилася з товаришами В. Леніна, з якими він перебував на засланні в с. Шушенському, його сестрами Ганою та Марією, але Н. Крупська заборонила показ фільму, мотивуючи це тим, що не бажає бачити себе на екрані в акторському виконанні, поки жива. Тому робота обмежилася написанням сценарію до першої серії. Як компенсацію за втрачену роботу Зінаїді Тулуб запропонували написати сценарій про О. Ульянова, але й ця робота не була завершена. Увесь час письменниця вимушена була розриватися між Києвом, де залишалася сім'я, і Москвою.

На вимогу біржі праці, де вона була зареєстрована, Зінаїда Тулуб проходить курси українізації, які були для неї більше необхідною формальністю, ніж засобом вивчення української мови. За визнанням самої письменниці, часто траплялося, що вона, як філолог, краще пояснювала ті чи інші питання, особливо коли це стосувалося історичного коріння сучасної граматики і морфології.

У цей період Зінаїда Тулуб також працює над перекладами для різних видавництв. Перекладає російською мовою з французької твори Жозефа Каселя «Зникаючі тіні», Рене де Покжеста «Канатна танцюристка» і «Залізна ріка», Джорджа Туфуза «Пробудження вулкана», а також з української прозу М. Коцюбинського, Г. Косинки, Я. Качури, Г. Епіка, В. Кузьмича, Ю. Яновського. Практикується на перекладах українською мовою. Першою такою її спробою стало оповідання «Мері з Корка» (ім'я автора на час написання спогадів письменниця забула), переклад якого вона принесла до літературного журналу, де редакторами були І. Кулик та П. Тичина. Перекладацька праця забезпечувала матеріально Зінаїду Тулуб, її матір та брата, але задоволення не приносила. «Я відчувала себе ремісником, виконавцем, а не творцем, планетою, а не сонцем. <...> А роки проходили і, як і раніше, доводилося добувати хліб насущний і душити в собі образи, думки і цілі задуми, один другого яскравіше і краще» [12, с.342], – з боєм у душі згадує письменниця ті роки. Але ця робота зблизила Зінаїду Тулуб з українськими літературними колами і допомогла завоювати їхню довіру. Перекладаючи твори, письменниця досить часто редагувала, переробляла та вдосконалювала їх. Українські автори були вдячні їй за це і, помітивши талант, пропонували написати щось своє, оригінальне, «ім стало шкода, що гине в мені белетрист на перекладацькій роботі» [10]. Але, на жаль, матеріальний стан не дозволяв Зінаїді Тулуб «спокійно засісти за книгу».

Виходом із скрутних обставин стала контракція, тобто укладання угоди з видавництвом на написання роману, з попереднім отриманням авансу і щомісячних виплат на період роботи над твором. Завдяки допомозі П.Тичини Зінаїда Тулуб узимку 1928–1929 р. звертається в Держлітвидав у Харкові до С. Пилипенка з пропозицією щодо написання двох романів на тему з життя металургійного заводу та про історичне минуле України і Криму початку ХVІІ ст. І хоча планувалося два романи, життя внесло свої корективи. За свідченням самої письменниці, «сучасна тема відійшла вбік. А історія, це як ліс, більше заглиблюєшся в неї – більше знаходиш матеріалу, а так як я свідомо обходила загальновідомі матеріали і шукала нового, свіжого, ніким не використаного, то через півтора року перший том «Людоловів» був готовий» [1, с.14].

У спогадах про літературно-мистецьке життя 20–30-х рр. «Дар Евдотеї» Докія Гуменна подає надзвичайно характеристичний портрет Зінаїди Тулуб цього часу: «Типова стара діва, незмінно вдягнена в моду її молодості. Особливо характерні були її старопанські капелюшки. І став уже «казкою дня» її кіт Лірик, якого

вона годувала м'ясом з чорного ринку» [5, с. 167]. Тому й не вписувалася вона в це збурене життя, яке вимагало відмови від багатьох прищеплених із дитинства принципів, щоб забезпечити елементарне виживання. В усякому разі Докія Гуменна говорить про свою знайому з певною долею іронії, не схвалюючи її багатослів'я, можливо, дещо ідеалізовані й прикрашені спогади про минуле. Ці досить-таки ущипливі рядки дають можливість усвідомити трагедію життя Зінаїди Тулуб, яку хвиля революції вирвала з її звичного світу й кинула на шлях важких життєвих випробувань. Та письменниця таки зуміла не лише гідно їх витримати, а й віддати свої знання, натхнення, талант на користь народові, написавши роман, пройнятий глибоким патріотизмом, тривогою за долю рідного народу, актуальністю закладених ідей. Довга виснажлива праця по 14 годин на добу, тривала підготовча робота, яка полягала в тому, що, за свідченнями самої письменниці, нею було прочитано 92 тисячі сторінок текстів десятима мовами, вивчено близько 6 тисяч архівних і музейних пам'яток та документів, що врешті стали джерельною базою роману з життя української людності XVII ст. Сама авторка заявляє в автобіографії, що російський варіант роману «Людолови» – це не переклад, а написаний паралельно до українського російськомовний варіант твору, окремі розділи якого писалися до того, як були написані українські. Титанічність такої праці засвідчує й той момент, що російськомовна письменниця вимушена була на початку роботи щоразу вдаватися до словника синонімів, щоб підшукати найбільш відповідний, як вона каже, «відтінок психологічних переживань». Водночас це говорить про надзвичайно відповідальне її ставлення до роботи. Не дивно, що після виходу у світ твір її був сприйнятий не лише як суто белетристична річ, але й як посібник з історії України, рекомендований до вивчення в навчальних закладах.

Історія видання роману була непростою. Відповідно до підписаної контракції Зінаїда Тулуб понесла рукопис до Держлітвидаву, але його там зустріли досить прохолодно, поставившись до вже немолодої авторки як до дивачки. Тому вона вимушена була звернутися до інших видавництва. Поцастило у видавництві ЛКСМУ «Молодий більшовик». Перший том «Людоловів» отримав схвальний відгук молодого редактора, який до того ж особисто заручився підтримкою фахового історика М. Кириченка з Інституту історії ВУАМЛІНу. Побачити твір мали вже в жовтні 1933 року, але в цей час набирала оберті сталінська репресивна машина, багатьох співробітників видавництва було заарештовано. Про це відомий літературознавець Г. Костюк розповідає у своїх спогадах: «...Історія з друком першого тому «Людоловів» виглядає так: після розгрому керівництва і редакторату «Молодого більшовика» наприкінці 1933 року <...> нове керівництво і новий редактор, якийсь Трофімов, <...> очевидячки вирішили, що й роман «Людолови», якого я старанно посував до закінчення, є також якась моя націоналістична диверсія. <...> Перестраховуючись, щоб була самому не бути звинуваченим в націоналізмі, нове керівництво вирішило розсіпати гранки вже готового до друку роману, який пролежав без руху 13 місяців» [9, с. 79].

В статье прослежены и по-новому осмыслены основные этапы жизненного и творческого пути Зинаиды Тулуб. Автор статьи, опираясь на архивные материалы и воспоминания современников, учитывая противоречия эпохи, выясняет роль семьи, культурного окружения и самообразования в творческом становлении исторической романистки.

Ключевые слова: исторический роман, историческая правда, авторский вымысел.

The main stages of Zinaida Tulub's life and creative work is described in a new way in this article. Taking into consideration archival materials and epoch's contradiction. The author of the family, cultural entourage and selfeducation in the formation of Zinaida Tulub's creative work as a historical novelist.

Key words: historical novel, historical truth, author's conjecture.

Зінаїда Тулуб звернулася до М. Горького з проханням прорецензувати роман і допомогти в його виданні. Авторитетне слово «пролетарського» письменника допомогло. Взимку 1934–1935 рр. роман був надрукований водночас і в Москві, і в Харкові в російському й українському варіантах. Щоправда, московське видання виявилось дуже скороченим варіантом тексту. Посилаючись на Г. Костюка, зауважимо, що в автоський текст було внесено численні редакторські правки, на думку останнього, зовсім непотрібні і зумовлені острахом перед міфічним «українським буржуазним націоналізмом». Сама Зінаїда Тулуб вважала, що увесь сенс цього редагування полягав у тому, що з тексту було вилучено слова «народ», «батьківщина», «патріотизм» тощо, визнані комуністичною владою віджилими і такими, що приналежні до буржуазної ідеології.

Далі буде

Література

1. Автобіографія Зінаїди Павловни Тулуб / Зінаїда Тулуб // Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. – Ф. 150. – Од. зб. 2.
2. Башкирова Г.О. Лист до Є.П. Кирилюка та спогади про З.П. Тулуб // Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка. – Ф. 150. – Од. зб. 310.
3. Василенко В. «Я прошу пожаліти мою старість...» (До 110-ї річниці з дня народження письменниці Зінаїди Тулуб) [Електронний ресурс] / В'ячеслав Василенко / З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ №2/4 – Служба безпеки України. – Режим доступу до архіву: www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/.../articl?
4. Гинзбург Е.С. Крутой маршрут: Хроника времени культуры личности / Е.С. Гинзбург. – М.: Советский писатель, 1990. – 608 с.
5. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Іспит пам'яті: В 2-х кн. / Докія Гуменна. – Балтимор–Торонто: Українське видавництво «Смолокип» ім. В. Симоненка, 1990. Кн.2. Жар і крига. – 346 с.
6. Жулинський М. Зінаїда Тулуб: шлях крізь пекло: / Микола Жулинський / День. – 2012. – 18 травня.
7. Заявление Первому Секретарю ЦК КПСС товарищу Н.С. Хрущеву / Тулуб Зінаїда Павловна // Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка. – Ф. 150. – Од. зб. 6. – 7 с.
8. Козинський Л. Історичні, літературні та національно-культурні аспекти у структурі художнього тексту роману «Людолови» Зінаїди Тулуб на тлі доби: [Електронний ресурс] / Козинський Л. / Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmgu_fil/2010_1/kozynsky.pdf
9. Костюк Г. Хресний шлях Зінаїди Тулуб. (До 95-річчя від дня народження письменниці) / Передрук: Григорій Костюк. Зустрічі і пошання. Канада. Едмонтон, 1987 // Дивослово. – 1995. – №7. – С. 9–11.
10. Листи Зінаїди Тулуб до Максима Горького / Архів О. М. Горького. — ФКГ — нп / а 23-57/2 — № 31856 (маш. копія). — Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. — Ф. № 150. — Од. зб. № 360.
11. Сиротюк М. Зінаїда Тулуб: Літературно-критичний нарис / Микола Сиротюк. – К.: Радянський письменник, 1968, – 220 с.
12. Тулуб З. Моя жизнь (Воспоминания) / Зінаїда Тулуб // Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка. – Ф. 150. – Од.зб. 86. – 395 с.